

TÉRÉRTELMEZÉSEK A GEOPOLITIKÁBAN¹

(Space Interpretations in Geopolitics)

MEZŐ FERENC

Kulcsszavak:

geopolitika politikai földrajz posztmodern kapitalizmus

Manapság közhelynek számít azt állítani, hogy egy régi, haldokló és egy születendő új világrend közötti átmenetben élünk. Különböző felfogású elméletek sokasága próbálta már körvonalazni ezt az átmenetet, ebben igyekszik rendet teremteni a tanulmány. Kísérletek történtek a „rég” elmúlásának és az „új” születésének a felvázolására, melyek felvetik a geopolitika eltűnését. A geopolitikát, mint leírási módot a már eltűnt – „antik” – világhoz kötik. A tanulmány bizonyosságot keres arra, hogy a geopolitika nem tűnik el, csak, mint oly sok minden újjászületik. A földrajz, mint tudomány egészen belül jelen van egy jól lehatárolható világ, amely a földrajzi tudás megalkotásának és felhasználásának kutatási problémáit veti fel különböző rendszerekben és helyeken. Ez az, amit „kritikai geopolitikaként” ismerünk. Az új geopolitikai gondolkodás számára fontos, hogy a politikát (a politikusokat) és a geopolitikát egymástól pontosan elhatárolja és ezzel egyidejűleg egymáshoz való viszonyukat tisztázza. Mit kell nyújtani az új geopolitikának? Az egyes szaktudományok csak adatokat, speciális részismereteket tudnak szolgáltatni. Az interdiszciplináris együttműködésben a szervezőmunka a geopolitikára hárul. Elengedhetetlen, hogy egy átfogó és valóságghú képet alakítsunk ki a világról, alkotói és nem felhasználói oldalról.

*„A tömegek sietnek, rohannak,
erőltetett menetben szelik át a századot.
Azt hiszik, előre mennek, de
csak egy helyben járnak, majd az
ürességbe zuhannak, ez minden”*
Kafka

Bevezetés a geopolitikába

Manapság közhelynek számít azt állítani, hogy egy régi, haldokló és egy születendő új világrend közötti átmenetben élünk. Különböző felfogású elméletek sokasága próbálta már leírni ezt az átmenetet. Néhányuk szerint egy torzult, de még izgalmas átmenetet élünk meg egy ún. Második Hullámú kultúra, – amelyben az ipari társadalom normái érvényesülnek – és egy szabad, kapitalista Harmadik Típusú kultúra között, amely egy teljesen új norma-, érték- és viselkedésrendet hoz majd létre. Más elméletek szerint elértük a történelem végét, és az előttünk álló „színmű” nem más, mint az egész bolygón győzedelmeskedő liberalizmus diadalmenete (áthallás *Fukuyama* első könyvére: *A történelem vége* [1994]).

Megint mások az eljövendő világrend sötétségét (árnyoldalait), ellentmondásait és korlátait hangsúlyozzák, aláhúзва, hogy egy teljesen neoliberais világrend győzelme

lehetetlen egy, a mérhetetlen anarchia és a mindent átható kulturális különbségekkel terhelt és megosztott világban (Huntington 1998). Természetesen a Szovjetunió (a keleti blokk) 1991-es összeomlása csak úgy értelmezhető, mint korszakalkotó esemény és ennek megfelelően kell értelmezni, szakaszhatárnak. A nyugati blokk győzelme viszont átmeneti, mert már nem a régi korok értelmében léteznek, a hőskorban, azóta minden egy kicsit más, sőt egyre másabb lesz! A történész *Eric Hobsbawm* (1998) ezt a dátumot használja (1991-et) az ún. „rövid 20. sz.” végének megjelölésére, amely Szarajevóban kezdődött 1914-ben, és eléggé ironikus módon nemcsak a szovjet birodalom összeomlásával zárult, hanem még (ott, ahol elkezdődött) az ostromlott Szarajevóval is.

A nyugati kultúra válságban van, vagy csak átalakul, valami új jön; jobb vagy rosszabb? S vajon a történelem mesterséges lezárása a földrajz halálát is magával hozza? Hol látszat, hol virtuális valóság, hol csak foltokban fogható meg, mi az EU, mi a jó, mi a szép, mi az érték, mi az erkölcs, mi a politika, mi a társadalom? A reklám tudjuk, mindig csal, de nem tudjuk magunkat kivonni a csábítása alól. Modern szírének modern hangjai és az újjáték nem öröm, hanem kényszer. Lopott világok érnek össze bennünk. A bizalom elveszett (utalás Fukuyama második könyvére: *A bizalom* [1997]). A mítoszok kikoptak, pótszerek vannak, ValóVilágok, szappanoperák kis buborékban, nagyon kicsi buborékban.

A tudományos kulturális közélet szereplőire nagy felelősség hárul, vagy kiszolgál – a „megélhetési bűnözésnek” is több szintje van –, vagy határokat feszeget, tabukat dönt le (pl. *Bolyai, Jarmusch, Einstein, Tarkovszkij, Hawking, Lynch, Heisenberg, Shakespeare, Pilinszky, Greenaway, József Attila*).

Kérdezni kell, és új válaszokat kell kikényszeríteni. Ez a tudomány és a kultúra valóságos feladata. Nem hibás döntések visszaigazolása. Új tézisekre van szükség. A régi axiómákról bebizonyosodott, hogy tarthatatlanok, sőt hazugok. Új perspektívák kellenek. Válaszúthoz érkezünk, meg kell tanulnunk újra beszélni egymással, a dolgokról, amik a világban körbevesznek, tabuk nélkül. A társalgás az együtt gondolkodás! *Wittgenstein* (1989) szerint: „*A gondolkodni akarás egy dolog; rendelkezni a gondolkodás tehetségével, megint más.*”

A jelszavak ismétlése már általánossá vált, nem szabad, hogy elhiggyük őket. Új mandalák kellenek, újra kell alkotnunk a nyelvet, új fogalmak kellenek, melyen keresztül újra leírhatjuk a világunkat. A problémákat és a frusztrációkat ki kell beszélnünk, ha nem tesszük, elvesztünk, akkor majd talán a gyerekeink, talán ők. Nincs menthetetlen tragédia, a jelenben talán igen, de a történelemben majd utólag megmagyarázzák, hogy miért kellett pontosan így történnie. Az a nagy szétbomlás (utalás Fukuyama harmadik könyvére: *A nagy szétbomlás* [2000]) amit itt és most leírunk, valószínűleg valami újnak, valami eljövőnek a hírnöke. A kérdés az, hogy vajon fogalmaink tartalma megmarad-e, vagy kultúránk teljesen át fog lényegülni? Egyszerre élünk szörnyű és gyönyörű korban. Ezt a lebegő érzést szeretné a szerző az idézetekkel elérni. Az idézetek – első látszatra – a szövegtől, az időtől és a tértől független egységeket képeznek. A lebegést, a könnyedséget, a játékosságot jelenítik meg, mégis a tanulmány lényegi tartalmával, üzenetével azonosak. Azt a célt szol-

gálják, hogy gondolati átjárhatóságot, kaput mutassanak a kalandozó elmének. Egyben horizontális kitekintést nyújtanak, és a szintézis megértéséhez adnak támpontokat. A végtelen tudás átkötő elemeiként funkcionálnak. Az idézetek érzéseket indukálnak, az érzések, pedig többek, mint a szavak, általuk átlebeghetünk a metafizika síkjára.

Az írás célja az alkotás örömeinek kiterjesztése az olvasóra. A Tudás a kérdezésből, a reflektálásból, a továbbgondolásból származik. Ebben a továbbgondolásban, a logikai füzerek felépítésének a „kikényszerítésében” segít e sajátos szerkezet. Részt kell venni, nem csak olvas az olvasó, hanem értelmez, ajtókat kap, és ajtókat nyithat a világra, világokra (?), tőle függ, hogy tovább kalandozik-e az Úton – mely fontosabb, mint az egy, nem összekeverendő az Eggyel. A lehetőség izgalma, a választás gyönyöre a fontos. Mindenki maga döntse el, hogy merre indul el („*indulj el egy úton, én is egy másikon...*”), de iránytűre, mankóra, pallóra, tanácsra és megérzésre van szükség. Nem a részek, az egyek a fontosak, hanem az egész, csak az egészben láthatod meg az arcodat. A kalandozásaim története lehetőséget biztosít a másékre is. Az embernek hiába van több könyve és számtalan tanulmánya, mindig ugyanazt írja meg, az fejlődik talán jobban. Sőt az embernek hiába van több ezer könyve, mindig ugyanazt olvassa, akkor is ugyanazt érti meg, azt járja körbe meg körbe. Az élet az, amivé tesszük. „*Az utazás az utazó maga. Nem azt látjuk, amit látunk, hanem azt, amik vagyunk*” (Pessoa 1989). A paradoxonokért éri meg élni! Ami egyszerre ad bizonyosságot és bizonytalanságot. Bizonyosságot abban, hogy otthonosan mozog abban, amit ismer, és bizonytalanságot abban, hogy az egészre törekszik, de csak részeket érhet el (racionálisan csak részeket, emocionálisan már többet, szinte az egészet, de mégsem, csak majdnem). Az írás reflektor, fókuszál és csupán bizonyos pontokat, helyeket, történéseket világít meg, de ezeket a fénypontokat is összeköti valami, amit sejteni lehet. Ez nem más, mint a racionalitáson túlmutató transzcendencia. Spengler (1994) írja valahol, hogy *tiszta szónyelvek nincsenek. A szavakkal való beszédtevékenység abból áll, hogy a szóhangzatok révén jelentésérzeteket ébresztünk, amelyek a szókapcsolatok hangzása folytán további kapcsolódó érzeteket idéznek fel.* Vagyis kimondva, kimondatlanul metafizikai alapja van. A racionalitás túlzott alkalmazása korlátoz. Ami korlátoz, azt ki kell tágítani, különben az életünk, a megélt valóság bezár bennünket. Bezár bennünket egy szobába – egy barlangba –, és a tv képernyőjén, a számítógép monitorán nem történésben lesz részünk, hanem a virtuális világ csak lezajlik, amelyben az aktuális valóság feltűnhet, de nem válik tudatossá. Nem vesszük észre, és kész étlapból dolgozik az agyunk, szegényes, sekélyes üzemmódban. Nem a mi képeink lesznek, hanem egy ellenőrzött optika tervszerű adagolása. Foglyok leszünk, nem hogy a jövőről, de a múlttól is elfelejtünk „álmodni”. Ellopják még az álmainkat is! A térben és időben való közös kalandozás célja e határok feszegetése, átjárók biztosítása a különböző szférák között.

A földrajz, mint tudomány egészen belül jelen van egy jól lehatárolható világ, amely a földrajzi tudás megalkotásának és felhasználásának kutatási problémáit veti fel különböző rendszerekben és helyeken. Ez az, amit „kritikai geopolitikaként” ismerünk, és amit a legkönnyebben egy nagyobb kutatási univerzumban levő konstellációként érthetünk meg. Látszólagos tárgya és érdeklődési központja a ‘geopolitika’, a

terminus, melyet 1899-ben *Rudolf Kjellén* alkotott meg, de amely a Kjellén műveiben használt jelentéseken túllépve számos különálló, de mégis egymáshoz kapcsolódó 20. századi problematika alapja lett. A szó maradt, de a mögöttes tartalom térben és időben változott, hatalmas formai gazdagságot mutatott és mutat (*Mező* 2003). Kimondatott, teremtetett, átlényegült, különbségekre tett szert. A „geopolitika” egy jelölés, egy több-lényegű fogalom a földrajz és a politika változó összeolvadásaira, de egyben alkalmatlan kitaláció is, egy túl sok jelentéssel bíró jel, amelyet leterhel a több különféle jelentés (ld. geopolitikai geneológia), amelyet egy átfogó kézikönyvben érdemes tisztázni.

„*Mindig vannak váratlan, véletlen törések, melyek széttűzzák az egybehangolás tervét. Az új konstelláció változó elemei ellenállnak az ilyenfajta redukciónak. Ami 'új' ebben a konstellációban, az a radikális instabilitások mélységéről való növekvő tudósvétél. Meg kell tanulnunk a 'köztes' hézagokban gondolkodni és cselekedni, a hézagokban, amelyeket az erőltetett összehangolások és a radikális szétáramlások hoznak létre.*” (*Bernstein* 1997, 8–9) Igen, meg kell tanulnunk gondolkodni és cselekedni a hézagokban.

Több problémakört kell végig vennünk. Az első az állam, mint termelő, adminisztrátor és téruraló szerv problémaköre (*klasszikus geopolitika*). Néhány író számára, mint például *Mann* és *Shapiro*, a modern állam és a geopolitika fejlődése együvé tartozik. „*Az állam, mint körülhatárolt terület meghatározása maga arra utal, hogy további 'politikai' kapcsolatok léteznek ezen állam és más államok között – azaz, geopolitika... A politika és a geopolitika egybefonódnak; egyiket sem tanulmányozhatjuk a másik nélkül.*” *Shapiro* számára a modern államrendszer fejlődése volt a geopolitikai képzelet kezdete, mivel a geopolitika az államként szervezett világtér. Az államrendszer, mint az államszuverenitás körül létrejött horizontális térszervezet eleve a morális földrajzzal azonos, halk és szelíd etikai igények érvényesítésének halmazával, amely előre elrendez egy explicit etno-politikai diskurzust (*Mann* 1994).

A második problémakör sokkal részletesebben koncentrálna a geopolitika, mint 20. századi államvezetési diskurzus történelmére (*modern geopolitika*). Átfogja az elmúlt fél évszázad világpolitikáját, és bemutatja azokat az utakat, amelyeken az értelmiségiek hálózatai (hálózat-társadalom), az intézmények és az ideológia összeolvadtak az államon belül, annak érdekében, hogy létrehozzák a globális politikai tér fegyvelmező vízióját. A 20. századi doktrínák és „tér-ideológiák” (mint pl. Mahan-doktrína, heartland-elmélet, rimland-elmélet, Truman-doktrína, dominó-elv) úgy vázolhatók, mint geopolitika, de inkább úgy ismeretesek, mint a geo-hatalmak különleges történeti paradigma-rezsimjei, beleértve a földrajzi előrelátást (szántszándékkal kerülöm a determinizmus megjelölést) és kormányzási ideálokat is. A geo-hatalom megkülönböztetése általában az, hogy a földrajz és a kormányzás nem választhatók el egymástól (*Mező* 1998).

A harmadik problémakör a kommunikáció, a média és az identitás politikájának egybefonódásával foglalkozik, amely a földrajzi hely újrafelértékelésében (ld. Afganisztán, Pakisztán, Irak, Törökország, Kuba, Venezuela, Nigéria, Szudán) és a nemzeti tudat újraértelmezésében játszik szerepet (*posztmodern geopolitika*). Így a populáris kultúra bűnrészes a hegemonia fenntartásában, nem csak a geopolitikai terek ábrázolása miatt, hanem azért, hogy gyakorlatban olyan szubjektivitásokat

hoz létre, amelyeket politikailag mozgósítani lehet a „mi” terünk védelmére az „ő” terük ellenében. A média befolyásolja tértudatunkat: a „kamera szemével” látjuk a „valóságot”, láttatnak velünk, és mi szolgálalkúen látunk. Nem sokan látják a valót, mert nem a valóságos időt és teret látjuk a hatórás sorozatban és az azt követő híradóban (de nem is azt, amit a tizenharmadik szintről kitekintve látunk). Ebben a térben információ áramlik; bányásznak, termelnek, tehervonatok robognak, nemzetiségek élnek, és pénz áramlik jelként vagy valóságként. Ha kitör valahol egy etnikai konfliktus, vagy egy valutapiac tönkremegy, nem lehet a gazdasági, politikai körülmények és a rejtett szálak ismerete nélkül véleményt formálni. A tér ténylegesen textúra, s mint a tér-idő csillagászati megközelítésében itt is vannak görbületek, mélyedések és átszakított, átjárhatóságot biztosító főreglyukak. Nyilvánvalóságok és rejtélyek kombinációja ez, melyet próbálnak ideologizálni és modellezni, tulajdonképpen ezzel foglalkozik a geopolitika. A földrajz mindennapi ismeretelménye a globális média-események tényleges földrajzának közös élménye, minden a TV világot alkotó és felfedező vektorainak interpretációjában jelenik meg.

„Az anyagi világ eltűnése” – állította Virilio (2002) – „az idő vezető szerepéhez vezet. A tér elveszti jelentőségét.” Valójában a sebesség ’tértelessége’ kiszorítja magát a teret. Virilio, ki nem mentes a túlzásoktól, közel 20 évvel ezelőtt kinyilvánította, hogy: „Tér már nem létezik tovább a földrajzban. A geopolitikától a kronopolitikához vezető tendencia figyelhető meg: a tér disztribúcióját felváltja az idő disztribúciója.”

Lytard összekapcsolta a posztmodern feltételeket az 1950-es évek komputerezált társadalmának, tudományának rekonstrukciójával, a kapitalizmusba való átmenetet és a multinacionális vállalatok növekvő hatalmát (Bujalos 1991). A globalizáció eredményeként a technológiai változások és a tudományos ismeretek elveszítették tradicionális hitelüket, és többé már nem igazolások útján törvényesülnek. Itt mindenképp említést kell tennünk Thomas Kuhnról és a *Tudományos forradalmak szerkezete* c. formabontó, illetve később viszonyítási ponttá váló könyvéről, valamint az abban foglaltakról. Kuhn a „paradigma” fogalmát használta a vélekedések azon rendszereinek a leírására, amelyek a tudományban a rejtvények megfejtése mögött állnak. A paradigma fogalmának használatával írja: „...arra akarom felhívni a figyelmet, hogy a valóságos tudományos gyakorlat egyes elfogadott mintái – ezek a minták magukba foglalják a megfelelő törvényt, elméleteket, az alkalmazást és a kutatási eszközöket is – olyan modellek, amelyekből a tudományos kutatás sajátos összefüggő hagyományai fakadnak. Ezek azok a hagyományok, amelyeket a történész ilyen címszavak alatt emleget: ptolemaioszi (vagy kopernikuszi) csillagászat, arisztotelészi (vagy newtoni) dinamika, korpuszkuláris (vagy hullám) optika stb...” (Kuhn 2000, 13). A dogmatikus stabilitást alkalmanként forradalmak tagolják. „A normál tudomány ... gyakran lényeges új felismeréseket sem enged érvényesülni, mivel ezek szükségképpen akadályoznák alapvető elkötelezettségeiknek teljesítését, ám amikor a szakmabeliek nem hagyhatják figyelmen kívül a tudományos gyakorlat meglévő hagyományát felbomlasztó anomáliákat, akkor rendkívüli kutatások kezdődnek.” (Kuhn 2000, 14) Így tudományos válság alakul ki, amit kizárólag forradalommal lehet feloldani, vagyis a

régi paradigmát egy új váltja fel. Ennek megfelelően a tudomány ciklikusan halad előre. Ez érvényes természetesen magára a geopolitikára is.

Kennary, Kissinger, Brzezinski és mások számára a geopolitika maga a megszilárduló rend védelme volt a mindig fenyegető gonosszal (vörös-veszedelem), káosszal és hanyatlással szemben. Újfajta Róma-tudat, ami talán napjainkban negédesen csap át dőlőfős bizantizmusba. A nyelv, a politikai nyelv, a püder, a bíborsaru és az aranypor a szakállon, a külsőségek fontosabbak lettek, mint a régi ideológiai alapfogalmak, ezek fokozatos kiüresedése figyelhető meg (demokrácia, szabadság, népfenség, alkotmányosság, parlamentarizmus, jogbiztonság, egyéni szabadságjogok). Ha szóba is kerül e fogalmak valamikori komoly tartalma, mindent elsőprő cinizmussal szembe-sülünk. Ellentétben a globalizációval és a terület megszűnésével, a globális tér kevésbé perspektívként, sokkal inkább osztódóként jelenik meg. Először is, az elektronikus hírközlés és a közlekedés felgyorsulása jelentős idő-tér sűrítést von maga után, drámai módon összezsugorodott a földrajzi tér és a kiterjedés. Az utóbbi években a globális tér behálózását célzó technológiák nagymértékben elszaporodtak, megváltoztatva ezzel a globális tér viszonyainak lehetőségét. Nagyfokú különbség alakult ki a gazdasági globális tér, illetve a megosztott politikai tér között (Mező 1999a).

A nemzetközi politika egyre inkább egy poszt-perspektivista térré válik. Brzezinski (1999) egyik művében a geopolitikai „szédülés” általános érzését taglalja azáltal, hogy a történelem sebességének gyorsulásáról és röppályájának bizonytalanságáról beszél. „*A történelem nem fejeződött még be – mondja –, de összepréselődött*”.

Egykor a történelmi korok relatívan kiemelkedve jelentek meg, és az embernek meghatározott képe volt a történelmi fejlődésről; ezzel szemben a történelem ma éles szakadásokat, töréseket von maga után, amelyek egymással összeütköznek, sűrítik perspektivikus érzéseinket és összezavarják történelmi észlelésünket. Többféle történelmet élünk meg a jelenben. Tánclépéseink saját korunkkal szerencsétlen botladozásokká korcsosultak.

Az individuális pénzügyi piacok folyamatosan elveszítik különálló identitásukat. Ebből következik, hogy az államok tovább már nem tudják kontrollálni saját gazdasági sorsukat, mivel a pénzügyi hatalom a globális kapitalista piacok és hálózatok felé tendál.

A geopolitika vége?

„... feltáruul végre az ellentét – ti. a történelem és a természet között feszülő ellentét –, melyből kiindulva (s csak ebből kiindulva) megragadhatjuk a történelem lényegét. Ismétlem: az ember, mint a világ eleme és hordozója, nem csak a természet része, hanem a történelemé – egy más rendű és más tartalmú második kozmoszú – is, amit az egész eddigi metafizika – az első kozmosz kedvéért – elhanyagolt.”

Oswald Spengler (1994)

A vég kezdete

Különböző kísérletek történtek a „rég” elmúlásának és az „új” születésének a felvázolására, amelyek kimondva-kimondatlanul felvetik a geopolitika eltűnését. A geopolitikát, mint leírási módot a már eltűnt – „antik” – világhoz kötik. Sőt, jóval a Szovjetunió összeomlása és a hidegháború vége előtt olyan neves személyek, mint pl. Paul Virilio vagy James Derian azt állították, hogy a „*kronopolitika*”² sokkal fontosabb, mint a geopolitika.

Mások, mint pl. *Edward Luttwak*, még jóval a Szovjetunió felbomlása előtt azt állították, hogy a hidegháború „melegedése” a fegyveres erők jelentőségét csökkenti. Összefoglalva: a Nyugat 1990-es politikai nézeteit, véleményét, a hangsúlyt a geopolitikáról a *geoökonómia*ra helyezte (*Luttwak* 1990). „*Mindenki egyetért abban, hogy a kereskedelmi rendszer kiszorítja a katonait: a tőke a 'tűzerőt' szorítja ki, a polgári újítások a katonai-technikai haladást, a piac elterjedése pedig a helyőrséget.*” *Luttwak* elképzelése azonban sokkal közelebb áll az indítórakéták elterjesztéséhez, mint *Kenichi Ohmae*, aki a világot a közeljövőben határok nélküli kapitalizmusnak képzei, és már látni véli a „nemzeti államok” megszűnését. Az államok *Luttwak* szerint csak azért vannak, hogy térbeli valósággá szerveződve féltékenyen körülhatárolják saját területüket. Ezek „*nemzetközi szinten önmagukból adódóan, relatív előnyökre törekednek*”. Mint bürokratikus szervek, kényszerrel érznek, hogy megőrizték szerepüket és bűvkörüket, hogy megszervezzenek egyfajta „geoökonómiai” pótlást a hanyatló geopolitikai szerepük helyett. Így a geoökonómiai korszak eljövele nem a harmonikus egymásrautaltságot fogja jelenteni, hanem sokkal inkább folyamatos, államok közötti rivalizálást, ahol a „konfliktus logikája” a „kereskedelem nyelvén” jelenik majd meg.

Megint mások olyan ökológiai és környezeti válság kezdeteit emlegetik, amelyek radikálisan módosítják a nemzetközi politika természetét. Sokak szerint a valódi változás az átmenet a geopolitikából a gazdaságpolitikába. Az USA volt alelnöke, *Al Gore* szerint a világnépesség robbanása, az erdők és a termőtalaj fogyása, az ózon-probléma és a mi beteges bolygónk fajai eddig még példátlan kérdések megválaszolása (megoldása) elé állítja a civilizációt (erről könyvet is írt). Hogy megbirkózhasson az ember ezzel a globális környezeti romlással, nem stratégiai védelmi kezdeményezésre, hanem stratégiai környezetvédelemre van szükség, amely küldetés az ember számára. „*Az ökológia új bibliává válik, amely egy új életszemléletet követel a jövőben, újfajta tiszteletet azon abszolút alapelvek iránt, amelyek vezéricsillaggá válnak, hogy feltérképezhessük fajunk jövőbeli útirányát.*” E másfajta gondolkodás eklatáns példája nemzetünk köztársasági elnöke *Sólyom László* is. Gondolok a Zengőn tervezett lokátor-állomás elleni tevékenységére, illetve már elnöki kezdeményezésére létrejött zöld miniszterek találkozájára Rigában (Magyarország, Finnország, Lettország, Portugália, Ausztria).

Richard Falk vitatja, hogy a világ sebesen távolodik a geopolitikától a sokkal integráltabb gazdasági, kulturális és politikai realitás felé; a körülmények sokaságát az ún. „geoirányítással” igazolja. Az uralkodóan területi elvű állam kapacitása, mint

az emberiség történelmét irányító, rendező erő jelentősen csökkent. Sőt, sok esetben az állam kezd darabokra hullani, ami az állam irányító erejének egyértelmű csökkenését jelenti (ld. jóléti állam válsága). A globális politika többé már nem geopolitika, hanem „geovezetés”, vezetéstechnikai kérdés, akár egy multinacionális cégnél (Falk 1992). A nem túl gazdag fantáziával megáldott politikai vezetők egyre gyakrabban céghez hasonlítják az államot, és úgyis akarják azt irányítani, sőt erre még büszkéek is. Alapvető tévedés, az állam nem cég, egyáltalán nem azonosak sem a feladataik, sem a tulajdonságaik, más a dolguk, ez egyenlő az állam feladatainak a lebontásával. Ha nincs állam, akkor nincs társadalom se, ha maradékait is lebontják, akkor maguktól összeomlanak a multinacionális cégek is. A Falk által leírt rendszer és a többi elmélet kapcsolatban áll a Világrend Modellezésével, s ez már-már lehangoló tévút. A 21. század világrendje valószínűleg „ahuman, személytelen vezetés lesz”, félvezetés, input-output.

A geopolitika, mint egyfajta reálpolitika a térben

Bár ezek az elméletek különbözőek, abban azonban egy véleményen vannak, hogy a geopolitika végéhez értünk. Számukra úgy tűnik, a geopolitika már a múlté, egy korábbi technológiai és területközpontú koré. Amiben még egyetértenek ezek az elméletek, az egy meglehetősen egyszerű, jelentősen csökkentett belső tartalommal rendelkező fogalom, amely a hidegháborúval és az állam szuverenitásának logikájával társítható.

A geopolitika ma nem más, mint egyfajta reálpolitika a térben. A „geopolitika végét” állító általánosító tézis két álláspontot alakított ki.

Az első az, hogy a geopolitika kérdése sokkal összetettebb, mint az ismeretes. A geopolitika láthatatlan együttesként (dolgozik) működik, a felületes szemlélő számára rejtettként. Ez egy több összetevős „probléma”, nem pedig egyszerű konstelláció. Sokkal inkább egymás mellé helyezett változó elemek, mint integrált kötegek összessége, amelyeket nem lehet általános nevezőkre redukálni. Kritizálni a geopolitikát nem más, mint tanulmányozni, hogy történelmileg miként merevednek e változó, szétszórt elemek a földrajzi tudomány és hatalom különböző rendjévé.

A második álláspont az „akkor és most”, a régi és az új szekvenciájának problematikája; ez az írás arra törekszik, hogy sematikus körvonalazza a lehetséges feltételek átalakítását, szembeállítva a század eleji geopolitikai tudományt a századvégi geopolitikával (egyszerre fogalmi változás és szintézis). Le kell szögezni, hogy ez az összevetés csak egy eszköz, egy megoldás, egy mintatörténeti összevetés (nem törekszik abszolút trónra), amelyet – Lyotard fogalmazását követve – modern és posztmodern geopolitikának nevezünk (Lyotard 1984). A feladat érdemesít arra, hogy gondosan kidolgozzunk egy makrotörténelmet a geopolitika mellett és ellen. Ebben a kitekintésben a geopolitika történeti és filozófiai problémakörét összefogó metszetét, komplexitását sokkal nyilvánvalóbbá kell tenni. Láthatóvá, tapinthatóvá kell válnia. Az egyszerűsítés mindig lényeges dolgok lemetszésével, üzenetvesztéssel jár. Lehet, hogy a geopolitika hagyományos értelmezése elavult, de a geopolitika

problémaköre – a globális tér tudománya, földrajza, hatalma – sokkal inkább igényli a figyelmünket, mint azelőtt bármikor. A krízis, amely ezt a többértű problémát jellemzi, igenis fontos. Ez is egyfajta tükör, lehet, hogy egyedi foncsor van rajta, de mindenképp tanulsággal jár, a dolgok megismerése lehetőségének az izgalma járja át. Meg kell lelmi, ki kell csinálni, hívogató varázsszót kell suttogni a fülébe.

Modern geopolitika: jövőbe forgó gömb?

A geopolitika egy 20. századi koncepció, az elnevezést először *Kjellén* svéd tudós használta 1899-ben. Ez az elnevezés azonban egészen az 1930-as évekig nem terjedt el, amikor is egy nyugdíjas főgenerális, *Karl Haushofer* körül szerveződött német politikai geo-csoport tagjai „divatot” kreáltak a müncheni egyetem földrajz tanszékén.

Haushofer nézetei erősen hatottak Rudolf Hess és Hitler gondolataira és politikai cselekedeteire, és magára vonta a világ figyelmét – nem elég hamar –, különösen amikor 1933 folyamán Hitler megszerezte a hatalmat Németországban. A nyugati (Nagy-Britanniában, Franciaországban, Egyesült Államokban) és a keleti féltekén (Oroszországban, Kínában, Japánban) egyaránt felfigyeltek a geopolitikára, mint gondolkodásmódra, és úgy is, mint a nemzetközi viszonyok irányításának földrajzi jelentőségére. A II. világháború folyamán az Egyesült Államokban a kutatók, az üzleti és hatalmi körök egy csoportja úgy kezelte a geopolitikát, mint egyféle térbeli gondolkodást, amelyet az Egyesült Államoknak intézményesítenie kell. A geopolitika megkerülhetetlennek tűnt, mely szükséges eszköznek bizonyult az USA világhatalmi ambíciójának az elérésére. Lépcsőfok a trónszékig, bíborcipő a császári lábra. Újra felfedezték a régebbi európai írásokat – pl. a brit geográfus, *Halford Mackinder*-ét, aki ugyan soha nem használta magát az elnevezést –, s az amerikai külpolitika nagyjai ezeket a nemzetközi politika időtálló előrejelzéseinek tekintették („béka a létrán”).

A 20. század első felében a „geopolitika” elnevezés-történetében bekövetkező különös fordulat magának a probléma kulcsának is tekinthető. Bár a 20. századi koncepcióban a geopolitika leginkább úgy értelmezhető, mint a „geo-hatalom” tárgykörének hosszú idő alatt kialakított új területe.

A 20. századi doktrínák és „tér-ideológiák” (Mahan-doktrína, rimland-elmélet, dominó-effektus stb.) úgy vázolhatók, mint geopolitika, de inkább úgy ismeretesek, mint a geo-hatalmak különleges történeti korszakai, beleértve a geográfiai meghatározottságból származó következtetéseket és a kormányzási ideákat is. A geo-hatalomra jellemző, hogy a földrajz és a kormányzás nem választhatók el egymástól. A politikai földrajz – geopolitika – geohatalom sorban a kormányzás egyre fajsúlyosabb, míg a végén már elválaszthatatlan, összenőtt elem (*Mező* 1998).

A geográfiai előrelátás maga is igazgatási feladattá válik. A geopolitika megkülönböztetésének, mint 20. századi értelmezési területnek a vizsgálatakor nem a kifejezés eredetével kellene kezdenünk, hanem olyan szöveggel, amely nem használja a kifejezést, de a későbbiekben a geopolitikai tradíció alapjaként tartották számon: ez *Mackinder* műve: „*A történelem földrajzi tengelye*” (1904). Ebből a munkából azonosítani tudjuk a legfontosabb szerkezeti jegyeket, amelyet a továbbiakban modern

geopolitikának nevezhetünk. Először is, a geopolitika a korai 20. századi forma, amely az imperialista kapitalizmusban született, s melyet egy jól körül-határolt csoport „művelt”, akik egyetértettek abban, hogy a modern szállítási eszközök, mint pl. a vasút, a gőzhajó átalakítják a területet, a teret mind gazdasági, mind hadászati, mind politikai értelemben (egymásutániságot is jelent a felsorolás). Mackinder a „Királyi Földrajztudományi Társasághoz” 1904-ben benyújtott munkájában egy új földrajzi – most azt mondanánk geopolitikai – szemléletmódot ismertet. Globális geopolitikai modelljét az ezerkilencszázas évek zűrzavara közepette dolgozta ki, az angol–búr háborúban (1899–1902) jelentkező gyengeségekre, a felmerülő kérdésekre próbált választ adni. Késleltetni akarta a birodalom felbomlását, és annak aggasztó jeleit értelmezte. A foghíjas brit oroszlánnak próbált protézist gyártani.

Még általánosabban Mackinder földrajzát – mint geopolitikát – úgy értelmezték, mint tiltakozást a kultúra felborulása ellen, mármint a brit birodalmi kultúra felbomlásáról van szó, ezt próbálta valami gazdasági megújítással (Id. Nemzetközösséggel) megerősíteni. Belső kényszerű kompromisszum, felkészülendő az elkerülhetetlen külső konfliktusra.

Egy dialektikus – már-már mitologikus – küzdelmet vázol fel egy szabad, kereskedelmileg nyitott tengeri hatalommal rendelkező brit gazdasági közösség és a totalitárius politikai megoldásra hajlamos kontinentális Eurázsia között. A Harmadik Világ pedig úgy jelenik meg, mint a kettő konfliktusa közötti terület (ilyen Közép-Amerika, Közel-Kelet, Délkelet-Ázsia, Afrika szarva és Dél-Afrika).

A geopolitikát úgy jellemezték – átszőve a háború utáni politikai realizmussal –, mint a nemzetközi politika perspektíváját (geopolitika mint külpolitika és vice versa).

A geopolitika – különösen Kissinger számára – arra volt jó, hogy Amerika szemszögéből nézve felülvizsgálja a nemzetközi politikát, súlypontjainak változó helyzetét. A geopolitika játszmájának az volt a lényege, hogy megpróbálja hol megszilárdítani, hol kibillenteni az egyensúlyi viszonyokat a versenyző felek között, és így olyan nemzetközi helyzetet óvjon meg, vagy teremtsen meg, amely helyzeti előnyhöz juttatja az Egyesült Államokat. A geopolitika – amint azt Kissinger jellemezte – olyan megközelítés, amely az egyensúlyi feltételekre figyel, amelyet kizárólag racionálisan lehet meghatározottnak tekinteni, vagyis pontos számításokon alapul, és ezzel – szinte matematikailag – megtervezettnek tekintették a jövőt, illetve annak forgatókönyveit (scenáriók). Mint a sakkban, lépések – ellenlépések – új lehetőségek – térkinyitások – térbezárások. Minden erejét arra összpontosította, hogy determinálja az egyensúly követelményeit, a geopolitika alakjában. A geopolitikusok a nemzetközi politika „látnoaiként” jelentek meg (modern Metternich formájában). A gondolkodás e típusának alapja volt, hogy felülvizsgálják a globális teret és a szuverén államok területi politikáját. A globális teret teljesen államon belüli területnek tartották, azaz egy bizonyos állam szuverén területének, érdekeinek a kiterjesztését értették rajta. A szuverenitásának tere egybe esett magával a globális térrel. Abszolút kiterjesztés, természetesen felosztásokkal egyetemben: nem fontos, fontos, kiemelkedően fontos.

A modern geopolitika már tudományként határozható meg, amely a nemzetközi presztízsét úgy hozta létre, hogy a feszültségeket az előre meghatározott földrajzi létben és az államok területi látványában keresi, amelyek meghatározzák magát a globális tér kifeszítését. Ez Lyotard-féle értelemben is modernként jelenik meg.

„Isten szemével látó geopolitikus, egy elkülönített és testetlen imperialista alany, aki dekódolni tudja a nemzetközi viszonyok felszínét, és teljes képet ad annak rejtett lényegéről” (Lyotard 1984). Dekóder, amely a rejtett valóságot hozza felszínre. Ennek a dekódernek a feldolgozása megmutatja a Nyugat tudományos mítoszáét (ld. küldetéstudat), a felfedezetlen időnélküli lényegről (ld. liberalizmus) és a meghatározó univerzális okságról (ld. egyéni szabadságjogok, általános jólét).

Posztmodern Tér

A „posztmodern feltételek”-ben a posztmodernitást Lyotard úgy kezeli, mint a tudomány feltételét, körülményét, mint egy történelmi periódust. Mint a tudomány feltételét „a posztmodern” kételkedést reprezentálva. Ez krízis az univerzális és az abszolút szemszögéből, az igazság és a fejlődés bizonyosságának elvetése. Lyotard rámutat, hogy a posztmodern az lenne, ami a modernben előterjeszti a létezőben a ’nemlétezőt’, az lenne, ami önmaga tagadja a jó formák megmutatását, az izléstről alkotott közvéleményt, az lenne, amely lehetővé teszi, hogy kollektívan megosszuk az elérhetetlen utáni nosztalgiát, továbbá az lenne, ami új megjelenés után kutat, nem azért, hogy élvezze azokat, hanem hogy erőteljesebben részt vegyen a nem jelenlévőben (Bujalos 1991).

Lyotard összekapcsolta a posztmodern feltételeket az 1950-es évek komputerizált társadalmának, tudományának rekonstrukciójával, a kapitalizmusba való átmenetet és a multinacionális vállalatok növekvő hatalmát. A technológiai változások, a globalizáció eredményeként a tudományos ismeretek elveszítették tradicionális hitelüket, és többé már nem igazolások útján törvényesülnek. „Ha tetszik, ha nem ma már az információk nyújtják az alapvető erőforrást, nem az anyagi javak, a tőke új formája, amely vitathatatlanul fontosabb, mint a pénztőke” (Roszak 1990). Az ismerettudomány nem önmagáért van, hanem a legjobb ki- és bemenet egyenlegét hivatott létrehozni.

Ellentétben a globalizációval és a terület megszűnésével, a globális tér kevésbé perspektivaként, sokkal inkább osztódóként jelenik meg. Először is, az elektronikus hírközlés és a közlekedés felgyorsulása jelentős idő-tér sűrítést von maga után, drámai módon összezsugorodott a földrajzi tér és a kiterjedés. Az utóbbi időben a globális tér behálózását célzó technológiák nagymértékben elszaporodtak, megváltoztatva ezzel a globális tér viszonyait. A gyorsaság nélkülözi az alaposságot, az Internet egyszerre jelenti az információt és a dezinformációt (szemétben a gyöngy), ellenőrizhetőséget kontra lázadást, az éremlyítően erőszakolt álkultúrával szemben ellenkultúrát is jelent egyidőben (alulról és felülről egyszerre van jelen).

Az államon belül a globális telekommunikáció és a tömegkommunikációs hálózat rendszeres tájékoztatást nyújt a nap 24 órájában, lefedve a globális teret. Ez a forgó gömb a CNN logója – „létrehozott egy földgömböt, amely örökké alárendelt a CNN

pörgésének”. Ma a biztonságot az a hely jelenti, ahol az információ, az adatok összpontosulnak, vagyis a gazdasági és katonai hatalom hiperkoncentrációja. Az elképesztő mértékű koncentrációra válaszul messzemenő deregulációra van szükségünk (Mező 1998).

Egykor a történelmi korok relatívan kiemelkedve jelentek meg, és az embernek meghatározott képe volt a történelmi fejlődésről; ezzel szemben a történelem ma éles szakadásokat von maga után, amelyek egymással összeütköznek, sűrítik perspektivikus érzelmeinket és összezavarják történelmi észlelésünket. Nem egy történelem van, hanem történelmek. Ezzel magyarázható, hogy minden relativisztikus, átmeneti, káosz és felesleges, nihilisztikus.

Másodszor, a hidegháború vége és a globalizáció összekeveredése általános krízist eredményez a Nyugat stratégiai diskurzusában. A földrajzi lényeg geopolitikai diskurzusában nehéz fenntartani az állandót, amikor a tények, a valóságok állandó változóként jelennek meg. A mitologikus jó-rossz párharca, a világ megváltása, nehezebben kódolható, illetve dekódolható. Komikus, amikor sok kicsi ördögöt büntet meg a robosztus jó, különösen figyelve arra, hogy számára gazdaságilag hasznos legyen (szélsőséges utilitarizmus). A terrorizmus, mint a gonosz megtestesítője találó, mert bárkire ráhúzható, államtól és nemzettől függetlenül, de könnyen kipukkasztható, ha olyan színezetet kap, mint az USA vezette Nyugat kontra mindenki. A pszichizist, a félelmet, saját társadalmunk tagjainak a szélsőségesen aprólékos ellenőrzését (hivatkozva a külső fenyegetettségére) nem lehet a végtelenségig fokozni. Ha mindent felvesszünk, könnyen kiszivároghatnak rólunk is hangfelvételek, pikáns videó részletek.

Az amerikai gondolkodásban az „alapító” Szovjetunió mint „vad-kelet” jelenik meg, egy háborút követelő etnikai csoport, egy újjgazdag vállalkozó réteg, parazita bűnöző szindikátus és egy széthulló katonai infrastruktúra anarchikus zónájaként. Ezért fogadják el és temetik el a demokrácia követelését a putyini diktatúrával szemben, legalább van kivel tárgyalni, aki ugyan hagyományosan cárevics módján tesz rendet, vág rendet, ha kell, ha nem. A Nyugat politikai agytornászai csökönyösen kitartanak a nemzetközi politika felszínének újrafeltérképezésére irányuló kísérletek mellett. Saját képükre formálják át, saját szájízük szerint. A szükséges szövetséges már nem rossz, hanem átértelmezett jó, jobb, mint a kikiáltott ellenség. Láthatóan súlyos problémák vannak, minden offenzívát a saját sikere fullaszt ki. Az információ kavalkádja és a sebesség hatására a szabadság terepe összezsugorodik, márpedig a szabadsághoz tér kell. A mozgásszabadságtól egyenes úton eljutottunk a mozgásönkényuralomhoz. Az ember elveszítette a világot, mert meghódította, és hazudnak, mikor azt állítják, hogy kapott egy másik, jobb világot. Nem kapott cserébe semmit.

Huntington tézise a civilizációk felosztásáról például egy Mackinder-féle kísérletként is felfogható. Erkölcsei inverzió, be kell helyettesíteni az ellenségképet, vörös medve helyett japán menedzser, aki titokban samuráj, majd a kínai triáda és a zöld félholdat viselő terrorista, ami bármely országra ráhúzható, bárhol bujkálhat, ideális pont a muszályban, állandó lehet a folyamatos változóban. A globális tér más ambiciózus újrafogalmazási kísérletei nyomán még bármi a felszínre kerülhet.

A posztmodernitás – *Bauman* (1993) szerint – körülbelül a totalitás hiányának megjelenésével, a tradíciók és a területek eltörülésével egyenlő. A posztmodernitás a véletlenszerűség kora, amely a hiányzó totalitás felé ácsingóztat (ez igaz a Bush adminisztrációra): „*Totalitás térben: egy keretbefoglalt kompozíció, amely megengedné minden ecsetvonásnak, hogy értelmes szándék fényében sűtkérezzon. Időbeli totalitás: az idő töretlen háló, amely minden szemet a helyén tart, mégpedig a megfelelő helyen, ahogyan az idő fonalán ki van feszítve*”. A posztmodern a perspektivistá nézetek időbeli és térbeli hiányát nyújtja.

Összegezve: a modern geopolitika bizonyos részei folyamatosan szertefoszlanak több és komplex módon, mint ahogy a globális tér függeni kezd a telekommunikációs eszközöktől, azért harcol, hogy lépést tartson a sebességgel.

Miért kell új geopolitika?

„Magát ezt a valóságot, mint eleven egészet szeretnénk megismerni. És így feltartóztathatatlanul sodródunk a szellemtudományok legáltalánosabb és végső problémája felé: megismerhető-e a történelmi társadalmi valóság ezen egésze?”

Wilhelm Dilthey (1974)

A szétesett világ

A Szovjetunió váratlanul gyors szétesésével az egész világ egy olyan kihívás előtt áll, melynek megoldására eddig még kevés jó válasz született. Az Egyesült Államok mint egyetlen szuperhatalom felmagasztalása a konfliktusoktól terhes világban az egyetlen rendteremtő tényező. Ebben főleg az a görcsös igyekevs nyilvánul meg, hogy senki semmilyen körülmények között nem akarja magára vállalni a felelősséget, ami nélkül azonban a fennálló problémák egyike sem oldható meg (pl. iráni nukleáris válság). Igazi ellenfél nélkül pedig egy sor hibás reflex alakulhat ki, nincs, aki motiválja, alakítsa, fejlődésre kényszerítse. Álfejlődés, pótcselekvés, hibás válszok, válság, lassú elhalás, vagy gyors összeomlás, ki tudja, mit hoz a holnap? A tapasztalatok is azt mutatják, hogy az USA is csak akkor vállalja fel a világrendőr szerepét, ha saját egyéni érdekeiről van szó. A legszembeötlőbb példa Afganisztán megszállása és a földgázvezeték lefektetése, illetve Irak és a kőolaj feletti ellenőrzés (ezzel leginkább az európai szövetségeseit tudja ellenőrizni).

A közelmúltban a világ számos régiójában olyan jelentős geopolitikai folyamatok indultak be, amelyeknek valóban létező alapjait a bipoláris világmodellben, ideológiai kettéosztottságának idején nem sorolták a veszélyek közé, vagy akár nem is érzékelték. Ez leginkább az egykori Szovjetunóban mutatkozott meg (Kaukázus-térsége, Közép-Ázsia, Baltikum), de a világ más tájain is, mint pl. Jugoszláviában, Boszniában, Koszovóban óriási vehemenciával, majdnem a második világháborúban érzékelhető ellentétek, parázs darabok lángoltak fel újra. Magától értetődő volt, hogy az egykori varsói szerződéshez tartozó államok, amelyek hivatalosan függetlenek voltak, de gyakorlatilag rövid poráz végén lógtak, minél hamarabb meg akarták szerezni a nemzeti függetlenséget. Ez főleg az 1940-ben, a Szovjetunióba kénysze-

rítet balti államok függetlenségi törekvéseire érvényes. Épp ilyen előrelátható volt az is, hogy az autonóm szovjet köztársaságnak számító államok, Fehér-oroszország és Ukrajna, vagy az először gyarmati státuszba kényszerített közép-ázsiai népek és államok az önrendelkezési jogok megvalósítását fogják követelni. Láthatóan a politika egyre inkább elveszíti konfliktuskezelő szerepét.

A filozófus *Hermann Lübbe* megállapította, hogy a nacionalista áramlatok új életre kelését éppen a több évtizedes elnyomás kényszerítette ki. Ezt a jelenséget a múltra jellemző „*agresszív nacionalizmus*”-al szemben *defenzív nacionalizmusnak* nevezte, mivel a kommunista iga alól felszabadult területek esetében kizárólag arról volt szó, hogy azok népi és állami sajátosságai megőrzését próbálták biztosítani, illetve el akarták érni önállóságukat. Egy olyan ország, mint Németország, melynek létezése a világban meglévő gazdasági lehetőségeitől függ, és amelynek biztonsága (a régi és új középhelyzetében) azon alapul, hogy jól becsülje fel szűkebb és tágabb környezetének – kívánságok igények és érdekek által átszótt – politikai dinamizmusát, elengedhetetlen, hogy amennyire csak lehet, részletes, mindenre kiterjedő, de ugyanakkor átfogó képet alkosson a való világról. Ennek megfelelően megjelent a német geopolitika is, kiadványok formájában, például *'Gegen die Restauration der Geopolitik'* (*Zimmermann* 1996). Ehhez azonban arra van szükség, hogy ne kövessék az alábbi gyakorlatot, és ne régi gondolkodókhoz nyúljanak vissza, akik az atlanti szövetség előjogaiból indultak ki, vagy e gondolat szélvizén eveztek. Ismét az válik szükségszerűvé, hogy saját erőfeszítések árán ismerjék fel saját helyzetüket, saját maguk fogalmazzák meg érdekeiket, és azok kivitelezhetőségének lehetőségeit becsüljék fel, és csak azután cselekedjenek.

A geopolitika a leginkább alkalmas arra, hogy eljuthassunk a megfelelő fokú felismerésig. Ehhez azonban világosan kell látnunk, hogy itt egy átfogó tudományterületről van szó, és nem valami határtudományról, mint az a lexikonok definícióiból kiderül. Sokkal inkább átfogó jellegű komplex tudomány, amely számos más tudományterület eredményeire van utalva, ezeket állítja összefüggésbe, hogy aztán azok egy összefüggő képet adjanak ki. Itt elsősorban olyan tudományterületek elemeiről van szó, mint geográfia, térképészet, antropogeográfia, politikai geográfia, de ide tartoznak még a klíma-, állat- és növényföldrajz elemei, valamint a közgazdaságtan, történelem, szociológia. De ez több kell, hogy legyen, mint a leíró tudományok összefoglalása, azon erők nyomára kell, hogy bukkanjon, amelyek a világpolitika eseményeinek dinamikáját meghatározzák. Itt funkcionális gondolkodásmódra van szükség, amely lehetővé teszi, hogy felismerjük azokat a tendenciákat, amelyek alapvetően jelentőséggel bírnak a fejlődés folyamata szempontjából. A legújabb kori történelemben két példa is akad a dinamika téves megbecsülésére, amelynek súlyos következményei voltak: a német hadvezetőség az első világháború idején Lenint és az orosz forradalmárokat Oroszországba szállították svájci száműzetésükből, és a nyugati hatalmak szövetsége Sztálinnal a második világháború idején, amelyek a jövő szempontjából nem voltak kellőképpen kiszámolva, kisakkozva, illetve elszámolva. Mindkettő olyan döntés volt, amelynek meghozatalában az ellenfél katonai leverése, megsemmisítése volt a fő szempont. Míg az akkori időkben a katonai hatalom jelentősége egyoldalúan uralkodó volt, ma úgy tűnik, hogy a mai világban

inkább bizonyos ideológiai komponensek érvényesülnek, és hozzá kell szoknunk, hogy tudomásul vegyük a világ sokféle népének természetétől fogva meglévő számos elképzelésbeli és cselekvésbeli motívumait. A közelmúltban is voltak ehhez hasonló baklövések, az Alkaida hálózatot, *Bin Ladent* amerikaiak képezték ki a szovjetek ellen az Afganisztáni hadiszíntéren. A Hamaszt áttételesen segítették, hogy gyengítsék az El-Fatah-t. Nagy-Britanniában közel 2000 olyan ember él, aki angol, amerikai fegyverekkel önkéntesként harcolt a bosnyákok oldalán Boszniában a szerbek – és a horvátok – ellen. Ma pedig London „dzsungelében” él. A társadalmi elégedetlenség olyan táptalajra hull, amely ki van képezve, mind a konspirációs, mind a pénzügyi háttérrel felépítésére, mind a katonai eszközök, fegyverek robbanászerek használatára, sőt előállítására is. A londoni robbantásokat brit állampolgárok hajtották végre. Ki a hibás? Mi volt előbb, az eszköz, az ideológia, az ember, a cél, az ok? „*Majd, ha mindannyian bűnösök leszünk, az lesz az igazi demokrácia*” (*Albert Camus*).

Ha mi, ma egy új geopolitikáról beszélünk, az nem azt jelenti, hogy egy új, alapstruktúrájában eltérő tudományra gondolunk, amilyen a történelmi német, angol-szász geopolitika idejében fennállt. Azok az alapvető megállapítások, amelyeket a Haushoferi- és a Mackinderi-iskola is alkalmazott, sok tekintetben még mindig megőrizték érvényességüket. De az értékelések, magyarázatok, fejtegetések és hangsúlyozások, mint minden más tudományterületen itt is az idő függvényei. Az abszolutizmus, olyan tudományt találni, ami minden egyéb tudományt maga alá gyűr, jellemző volt a politikum világára is. Ma már nevetséges, és nem is találunk hasonló tendenciákra!? Visszatérve, a húszas és harmincas évek geopolitikája az idealizmuson alapult, vagy legalábbis az arra való reakcióként kell tekinteni. Épp úgy, mint ahogy *Ernest Nolte* a nacionalista szocializmus létrejöttét a bolsevizmusra adott kényszerű válaszként ábrázolta, a német geopolitika fejlődése az egykori fénykorban az imperializmus fejlődésének akkori fokára adott válaszként értelmezhető. A geopolitika ma a múlt felismeréseire és tapasztalataira alapozva, a világ teljesen megváltozott új viszonyait kell, hogy vizsgálja (*Badie-Smouts* 1998). Újbor régi hordóban! Régi fogalom, új tartalom! Ezért szükségszerűen új gondolati kezdeményezéseket fog kifejleszteni, és ez által új formában fog hatni. Abban az esetben lehet új geopolitikáról beszélni, ha az alapvető tevékenységeket új geopolitikai kérdések felvetésével töltik meg, és ez által új kezdeménye születik meg a tudományos munkáknak. Ebben az összefüggésben a geopolitika reneszánszának egyik elindítója, átértelmezője Yves Lacoste volt (a belső geopolitika feltalálója), a Párizsi St. Denis Egyetem földrajz professzora, a Herodote folyóirat alapítója. 1990-ben a berlini fal leomlása utáni világhelyzetet elemző gondolatai német fordításban is megjelentek „*Geográfia és politikai tevékenység, egy új geopolitika lehetőségei*” címmel. Vállalkozásának szándéka félreérthetetlenül tükröződik az első fejezet címében: „Geopolitika fogalom, egy gondolkodásmód újraszületése”. Az angolszászok és a franciák a II. világháború után zavartalanul folytatták a geopolitika kérdésfelvetéseken végzett munkát, nagyrészt a német iskola felismeréseire építve. Ezen belül az angolszászok főleg a geostratégiai aspektusra koncentráltak, míg a franciák a geográfiai térből kiindulva a szociológiai és filozófiai-ideológiai komponenseket erősítették fejtegetéseikben.

A földrajzi terek birtoklása

A probléma felvetések sokaságát földrajzi terek birtoklása és elrendezése, befolyási övezetek, gazdasági és territoriális hatalomszerzési törekvések, történelmi adottságok, etnikai és vallási körülmények határozzák meg. Ezek azok a kérdések, amelyekkel a világnak szembe kell néznie, ha akar, ha nem. Még, ha az emberek kisebb vagy nagyobb ellenérzéssel használják a geopolitika kifejezést, vagy akár teljesen el is vetik azt, akkor is alkalmazniuk kell, nem bújhatnak el előle. Amit tagadunk, azt használjuk, módosítja gondolkodásunkat, a viszonyítási pontból ható ellenerő hatással van ránk. A fogalmak a dolgok leírására, azok viszonyrendszerbe állítására, modellek, folyamatábrák alkotására vannak. Ugyanúgy, ahogy a mindennapi életünkben is problémákkal, helyzetekkel szembesülünk, leírjuk, viszonyrendszerbe állítjuk és megoldjuk, legalább is optimális esetben, de mindenképp megoldási stratégiákat dolgozunk ki rájuk. Leírjuk, kérdést teszünk fel, megválaszolási opciókat határozunk meg, következtetéseket vonunk le. Ezt teszik az államok és a transznacionális cégek vezetői is (a tanácsadókkal, kutatókkal karöltve). A jövő Európájában egyre több olyan problémáról beszélnek, amelyek geopolitikai természetűek.³ Ahhoz túlságosan világos, hogy ez milyen közel áll az ember alakító törekvéseihez, a politikai döntések előkészítéséhez. A geopolitika helyet találhat és kell is, hogy helyet kapjon az akadémiákon, de nem lehet tisztán akadémiai jellegű (a politika felhasználása és az aktuális érdekek alátámasztása miatt). Bár azt állítani, hogy a többi tudományág nem vesz részt a politikai sakkjátszmákban, erős túlzás, gondoljunk a közgazdaságtanra, politológiára, szociológiára, környezetvédelemre, vegyészetre, energetikai tudományokra stb. A geopolitika számára viszont létszükséglet, hogy felhasználhatóságra törekedjen. Ez csak akkor lehet sikeres, ha alapelvei lehetőleg átfogó, kifogástalan tudományosságú megismerésre és értékelésre irányulnak. Ezért számos más, speciális tudományterület felismeréseire van utalva, melyek között a földrajz domináns szerepet játszik. Mindamellert Lacoste rámutat, hogy sem a geográfia, mint tudomány, sem annak egyes ágai, mint a geológia, nem tudnak függetlenedni a gyakorlati céloktól. A geopolitika tehát lényegét tekintve egy olyan elemző módszer, amely egy adott földrajzi térben felmerülő problémákat azok teljes sokrétűségében próbálja megragadni. Lehet itt szó egy állam vagy államok közösségének területéről, vagy pl. egy népről, amely több különböző állam területén él, vagy olyan államokról, amelyek földrajzilag szoros kapcsolatban állnak egymással, mint pl. a Baltikum, a Közel-Kelet vagy Délkelet-Ázsia (*Ó Tuathail* 1996). De foglalkozhat kiterjedtebb területekkel is, amelyeket egy közös összefoglaló földrajzi fogalommal lehet jelölni, pl. Eurázsia, Pán-Amerika, Óceánia. A geopolitika döntő fontosságú szerepe abban áll, hogy az egyes tudományterületek által összegyűjtött adatokat egy egységes képpé foglalja össze, festmény, melynek színei egységes alkotássá állnak össze. Feladata egy általános csapatmunkával szemben támasztott követelményekkel hasonlítható össze, van problémafa, célfa és vannak megoldások, ajánlások, amelyek közül választhatunk. A kutatási eredmények

alapján levonandó végkövetkeztetés, amely majd egy cselekvési javaslat alapjául szolgálhat, épp úgy ki van téve nem mérhető tényezőknek, mint pl. egy katonai helyzet megítélése. Nem véletlenül mondjuk, hogy a helyzet felbecsülése, hisz a számos mérhető adat mellett mindig marad a tényleges politikai történések során számos olyan befolyásoló tényező, amely nem mérhető, emberi tényezők befolyása alatt áll (itt is van határozatlansági elv, ha nem is hívják heisenberginek). A politikai folyamatokat meghatározó geográfiai körülményekre fektetett fő hangsúly mellett nem szabad elhanyagolni a szabad akarattal és a cselekvés szabadságával bíró embert, mint döntően befolyásoló tényezőt. Ha ezt tennénk, akkor a világ történéseinek lefolyását egy statikus, előre megjósolható és megváltoztathatatlan folyamatnak tekintenénk, és tagadnánk annak immateriális alakító erők által befolyásolt dinamikáját. Térjünk vissza az eredeti kérdésre: miért van szükség új geopolitikára? Egy új megismerési módszerről van itt szó, avagy egyszerűen már rég ismert gondolatmenetéről, melyeket opportunistá meg gondolásból „új” megjelöléssel, az aktuális trendeknek megfelelő köpenybe bujtattak, hogy azokat együtt, mint új elemet lehessen említeni, „eladni”? A geopolitika alapkaraktere ugyanaz maradt, ami volt. Mindenki egyetért abban, hogy a geopolitika interdiszciplináris jellegű kell, hogy legyen. Csak a különböző eredmények, összefoglalók egyberendezése adhat használható képet egy állam vagy egy nagyobb térség geopolitikai helyzetéről. Ebből a múltból az a tanulság vonható le, hogy a gyümölcsöző geopolitika, amely széles körben használható és érthető, csak akkor biztosított, ha eleve lemond mindenféle politikai és ideológiai kapcsolatról, befolyásról (ami bevallhatóan naiv álláspont, vágykép). Azt fontolgatva, hogy miért beszélhetünk egy új geopolitika szükségéről, és mit kell alatta értenünk a következő megállapítást tehetjük: a világ a négyzet-hálós, vagy koordináta rendszerben kelet–nyugati ideológiai és észak–déli fejlettségi felosztásban élt, minden könnyen modellezhető, átlátható illetve elhelyezhető volt. Ezek elmúltával szükség-szerűvé vált, hogy széleskörben újra meghatározzuk a világ helyzetét. Az egykori mércék, amelyek egyrészt társadalmi, ill. ideológiai, másrészt, pedig a katonai-stratégiai alapokon nyugodtak, ma már nem kielégítőek. A népek és államok tagozódása többretegűvé vált. Ezáltal azonban nehezen átlátható problémák kerültek a felszínre, amelyek a mélyben szunnyadtak és parázslottak, ezek, a nap-fényre kerülve pedig egy sor új válsággóc kialakulását eredményezték anélkül, hogy a régiéek közül akár annak töredéke is megoldódott volna. A kívánt orientáció csak egy terjedelmes, mélyreható analízis segítségével érhető el, vagyis a geopolitikai feltárás is többretegű bonyolultabb folyamattá vált, az általánosítások kora lejárt.

Politika és geopolitika (avagy ki kívül táncol)

Az új geopolitikai gondolkodás számára fontos, hogy a politikát (a politikusokat) és a geopolitikát egymástól pontosan elhatároljuk, és ezzel egyidejűleg egymáshoz való viszonyukat tisztázzuk. Ennek kapcsán több ponton érintettük már a geopolitikának a cselekvő politikával való viszonyát. Ami kényes téma, az érdekes téma!

Már a tudományos kritériumok alapján működő geopolitika kialakulása, valamint maga a fogalom is egy különleges politikai konstellációból ered, méghozzá a nagyhatalmak 19. század végi és 20. század eleji helyzetéből, amelyre már utaltunk. Megállapítottuk továbbá, hogy a német geopolitikai gondolkodás a felismeréseit az imperializmus virágzása korszakának elemzéséből nyerte, és hogy a második világháború után mindkét nagyhatalom a geopolitikai adottságok felismerése alapján alakította ki világot átfogó stratégiáit.

Míg az amerikai egyetemeken teljesen nyíltan elemezték a geopolitikai problémafelvetéseket, és kiértékeltek azok stratégiai jelentőségét, a Szovjetunióban nem létezett hivatalosan a geopolitikai gondolkodás. Maga a fogalom a náci politika megvilágításában, megbélyegzésében jelent meg. A hitleri hódító és megsemmisítő háború előkészítő ideológiájának tekintették. Ugyanakkor a Szovjetunió a politikai és katonai stratégiájának fejlesztésével nem tett mást, mint hogy elképzelései és céljai között reagált az adott világpolitikai helyzetre. Ebben az összefüggésben azt a nézetet valljuk, hogy a szovjetek azért riadtak vissza a geopolitika mindenemű említésétől, mert el akarták kerülni Lengyelország felosztásának – az 1939-es Hitler–Sztálin paktumhoz kapcsolódó kiegészítő jegyzőkönyv – bármiféle geopolitikai taglalását. Másrészt tudjuk, hogy a hagyományos cári területi érdekeltséget és területi politikát folytatta tovább maga Sztálin is, tehát a külpolitikában volt folytonosság. Lásd a Baltikum bekebelezése, Lengyelország felosztása, Irán megszállási zónákra osztása (a teheráni konferencia 1943-ban a szovjet megszállási zónában volt, tehát belterületen), a Balkán-félsziget kiemelt kezelése (pl. Bulgária), a zárt tengerekről való kijutás fontossága (Fekete-tenger, Balti-tenger). Amikor Engels egyik válogatott tanulmánykötete megjelent, az egyik írás az orosz cári politikát kritizálta, Sztálin kivetette a kötetből, és a lapszélére írt kommentárjában kifejtette, hogy a cári külpolitikával semmi gond nem volt, azokat a célokat a jelenben is követni kell (*Dijkink* 1996). Vagyis a geopolitika dolgozott, akárhogy is hívták. A cári külpolitikában Afganisztán is megjelent, mint geostratégiai érdekszféra. Vagyis nincs új a Nap alatt, az alapok maradnak, maximum a felépítmény változik, módosul, a fontossági sorrenden alakítanak.

Akkor jutunk előbbre, ha felállítunk egy rangsort, amely a parlamentáris demokráciák alkotmányainak feltételei alapján és a katonai területen is érvényes. Tehát el kell ismerni a politika fontosságát, de feltétlen kiszolgálása nem cél, mert az eszköz módosíthatja a célt, illetve a cél elérésének módját. Ez azt jelenti, hogy a döntések és ezekkel együtt a politikai tettek iránt viselt felelősség is a mindenkorai alkotmányosan felhatalmazott intézmények kezében van, de a tudománynak kötelessége figyelmeztetni, leírnia a valós világot. A politikusnak pedig figyelembe kell vennie a tényeket, mert a tények makacs dolgok, és ha rosszul méri fel azokat, akkor veheti a kalapját, ha akarja, ha nem, elzavarják. Nincs állandóság, maximum az elvek és az erkölcs szintjén, minden politikus pünkösdi királyságát éli, semmi sem örökérvényű, csak maga az Élet (Dilthey után szabadon).

A politika szemszögéből nézve a geopolitikának a katonai területtel szemben – beértve ebbe a vezérkari munkát is – egy szabadon és kötetlenül működő tudományos

szférának kell lennie. A vezérkari munkával szemben az államapparátushoz sincs kötve. Feladata sokkal inkább az, hogy a tudományos területen a lehető legnagyobb hatósugárban jelen legyen a köztudatban, hogy felismeréseit szabadon meg lehessen vitatni. A geopolitikának, hogy általánosan elismert legyen, „a tudomány szabadsága” követelménnyel kell elismernie létjogosultságának alapfeltételét.

Emlékezzünk itt a múlt geográfusainak szerepére, mint szolgák, és mint uraik segítói jelennek meg lelki szemünk előtt. A geopolitikának, mint egy olyan módszernek, amely tudományosan feldolgozott adatok segítségével átfogó helyzetfelmérést végez, a geopolitikának, mint az állandó világpolitikai dinamika megfigyelésére irányuló eszköznek, munkája eredményeit annak a politikai vagy állami közösségnek a rendelkezésére kell bocsátania, amelyben tevékenykedik, ugyanakkor az is kötelessége, hogy világméreteken is tájékoztasson.

Ha a geopolitikai munka célkitűzéseit pontosan látjuk, akkor nyilvánvaló, hogy nem lehet arról szó, hogy csak a külpolitikára szorítkozzon. Mivel átfogó képet kell adnia, a munka eredményeit széles felhasználói körben kell tudni hasznosítani. Már említettük, hogy milyen különböző speciális tudományokra van szükség, hogy egy komplex helyzetképet alkothasson. Ez visszafelé is érvényes, a már kidolgozott összkép a különböző cselekvési területen dolgozó vezetők rendelkezésére kell, hogy álljon.

Geostratégia és a geopolitika viszonya

Ha világméreteken szemlélődünk, úgy pillantásunk arra a területre esik, amit úgy hívnak geostratégia. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a geostratégiát nem lehet pusztán egy elemzési eljárásnak tekinteni. A szembetűnő kölcsönös viszonyuk ellenére a geopolitikát és a geostratégiát karakterük alapján egymástól világosan el kell különíteni. A stratégia mindig tartalmaz egy cselekvési tervet. Mindig van egy terv, amely politikai ütemezést feltételez, a politika szó szűkebb jelentésében is – különösen a külpolitikában – és a katonai területen hozott politikai döntések értelmében is (Boesler 1983).

A geostratégia fogalmát főleg olyan katonai adottságokkal és célkitűzésekkel kapcsolatban használjuk, amelyek nagyobb területre, vagy akár világméreteken érvényesek. Ez érvényes volt arra a gyakorlatilag már befejeződött, szellemileg azonban még korántsem túlhaladott korszakra, amikor a szuperhatalmak felosztották a világot. Alapvetően egy bizonyos területekre létrehozott katonai terv nem tud érvényesülni a geopolitika keretei között feldolgozott tények nélkül.

Másrészről a katonai tervezés keretében előállt tények – pl. erőfelosztás, támaszpontrendszer, katonai szövetségek és kooperációs megegyezések – döntő elemei a geopolitikai képalkotásnak. Innen nézve a geostratégia egy fontos, ugyanakkor csak részterülete a geopolitikának. A jelenlegi állás alapján a legfontosabb rész talán – elsősorban a jövő szempontjából – a gazdasági státusz és annak előrelátható fejlődési lehetőségei. Ez ahhoz vezetett, hogy a geoökonómia fogalma alatt egy új kutatási területet akarnak meghonosítani. Biztosan helyes és szükséges, hogy a gazdasági fejlődési folyamatokat és lehetőségeket, valamint világméretű interdependenciákat

kutassák és elemezzék (Dodds 1993). Mégis megfontolandó, hogy ez a gondolatsor nem vezet-e tévútra. Nevezetesen az a tendencia, hogy a világméretű gazdasági történéseket elméletben tervezzük és irányítsuk. Hiszen a geopolitika alapvető elve az lenne, hogy konkrét területek elemzéséből induljon ki, akkor is, ha ezeket nagyobb összefüggésben kell szemlélni. Csak ekkor lehetünk biztosak abban, hogy a kutatási tevékenység és az elemzési folyamat a tényeknek bizonyos mértékben megfelel.

Célravezető lenne, hogy a geopolitikai munka összefoglaló interdiszciplináris karaktere a felismerési területek minden részösszetevőjében megmaradjon, és a térre vonatkozó viszonyt, mint realista és stabilizáló tényezőt megtartsák.

Mivel a politika és geopolitika közötti viszonyt vizsgáljuk, meg kellene próbálnunk elképzelni, hogy milyen politikai elképzelések és célkitűzések gyakorolhatnak befolyást a mindenkori geopolitikai szituáció megváltozására. A problémát először általánosan és azzal a korszakváltással kapcsolatban vizsgáljuk meg, melynek részesei vagyunk. A kérdés az, hogy a múlt mely politikai stratégiai alapelvei jellemezték a világméretű, és hogy lehet-e olyan következtetéseket levonni, amelyek lehetővé teszik, hogy beelássunk a jövőbeni fejlődésbe (futurológia).

Konklúzió

Mit kell nyújtania az új geopolitikának: pontos tájékoztatást az államok és népeik geográfiai körülményeiről, történelmi fejlődéséről, az etnikumok jellegéről és kapcsolatáról, anyagi és szellemi erőforrásaikról, politikai célkitűzéseikről, világnézeti ill. vallási irányultságukról, az egyes térségek gazdasági, népességgazdasági, közlekedés- és energiapolitikai fejlődési lehetőségeiről, különösen azok környezeti, ökológiai összefüggéseiről, vagyis komplex tudomány. Az egyes szaktudományok csak egyes adatokat, speciális részismereteket tudnak szolgáltatni. Az interdiszciplináris együttműködésben a szervezőmunka, a közvetítés a résztudományok között, és a politikum világa felé a geopolitikára hárul. Ahhoz, hogy megtaláljuk és megfogalmazzuk az új geopolitika mibenlétét, vissza kell térnünk a kezdetekhez, és végig kell követnünk magának a geopolitikának a geneológiáját (Foucault után szabadon). „Egy kép fogva tart bennünket. Mi pedig nem tudunk kilépni belőle, mert benne él a nyelvünkben, a nyelvünk, pedig kérelhetetlenül ismételteti nekünk” (Wittgenstein 1989). Ez pedig nem más, mint az ideánk egy jobb világról.

Elengedhetetlen, hogy egy átfogó és valóság-hű képet alakítsunk ki a világról. Utána, hogy jó utat választunk-e, és jó válaszokat kreálunk-e az élet adta kérdésekre az már más lapra tartozik, azt majd a jövő nemzedéke fogja eldönteni! Egyáltalán, addig fel merjük-e tenni a szükséges kérdéseket, vagy csak...?

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Bolyai János akadémiai ösztöndíj támogatásával létrejött „Minden, ami geopolitika” c. kézirat első fejezetének átirata.
- ² A földrajz leegyszerűsítve nem más, mint a tér mérése. Most a posztmodern vektorai következtében átalakult a földrajz. A tér analizésének új fázisába értünk, amely a téridővel függ össze, amit nevezhetünk az idő földrajzának. A tér már nem földrajzi, hanem elektronikai. A politika nem annyira a fizikai térben létezik, mint inkább a különböző technológiák – távközlés, intercity, repülőgépek – időrendszerében. A geopolitikától egyre inkább a kronopolitika felé haladunk: már nem egy területtel gazdálkodunk, hanem az idővel. A tér-rendszer idejétmúlt és ma már minimális. A világ egysége már nem térbeli egység. A terület mértékegysége az időbeli távolság. Virilio (2002) szerint ma már a kronopolitikában élünk: a szervezet, a hatalom, a strukturálás, az alávetés, a tiltások, a megszakítások, a parancsok már az idővel dolgoznak. Virilio a térről mindig megszakítások fogalmában gondolkodik, úgy, mint egy vagy-vagyról, vízválasztóról, olyan helyről, ahol a dolgok kicserélődnek és átalakulnak. Nem kiterjedésként nézi őket, hanem kronopolitikailag kezeli, vagyis időrend szempontjából. A kiterjedés kevésbé fontos, mint az a pont, amelyen a dolgok változnak, amelyen a töredék van.
- ³ Lacoste másként gondolja, tiltakozik az ellen, hogy a geopolitikát önálló tudományként kezeljék. Mert ha a geopolitikai kérdések vizsgálatát egyedül mérhető adatok összegyűjtésére korlátozzuk, az azt jelenti, hogy egyáltalán nem kielégítő módon jártunk el. A tudományos módszerrel mérhető megállapítások nem foglalják magukba a cselekvő emberből kiinduló impulzusokat, a látható vagy a mélyben rejtőzködő hajtóerőket. Ez alapján Lacoste logikusan abból indul ki, hogy nem a geopolitika, mint olyan létezik, hanem különböző szempontok alapján szakaszokra bontott geopolitika. Szerinte van külön Francia, Angolszász és egy új orosz geopolitika (Lacoste 1994). Kétségtelen, hogy vannak valamilyen nagyobb térre, pl. óceánokra és kontinensekre vonatkozó geopolitikák. Ez azt jelentené, hogy ezekben az esetekben a geopolitika fogalmát, mint gyűjtőfogalmat kell alkalmazni minden e térségekben felmerülő kérdésre és tendenciára. Egy új modern geopolitika sem tud eleget tenni a tudomány oly vehemensen követelt portulátumának, miszerint az ne legyen alávetve semmiféle gyakorlati célnak.

Irodalom

- Badie, B.–Smouts M.-C. (1998) *A visszajára forduló világ*. Aula Kiadó, Budapest.
- Bauman, Z. (1993) *Modernity and Ambivalence*. Polity Press, Cambridge.
- Bernstein, R. (1997) *The Coming Conflict with China*. Alfred A. Knopf, New York.
- Boesler, K. (1983) *Politische Geographie*. Teubner, Stuttgart.
- Brzezinski, Z. (1999) *A nagy sakktabla*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Bujalos I. (szerk.) (1991) *Posztmodern filozófiai írások*. Kinizsi Ny., Debrecen.
- Dijkink, G. (1996) *National Identity and Geopolitical Visions*. Routledge, New York.
- Falk, R. (1992) *Explorations at the Edge of Time*. Temple Press, Philadelphia.
- Fukuyama, F. (1994) *A történelem vége*. Európa Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, F. (1997) *Bizalom*. Európa Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, F. (2000) *A Nagy Szétbomlás*. Európa Kiadó, Budapest.
- Hobsbawm, E. (1998) *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas, Budapest.
- Huntington, S.P. (1998) *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kuhn, T.S. (2000) *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Luttwak, E. (1990) From Geopolitics to Geo-Economics. – *National Interest*. 20. 17–24. o.
- Lyotard, J-F. (1984) *The Postmodern Condition*. Uni Press, Minneapolis.
- Mann, M. (1994) The Autonomous Power of the State: Its Origins Mechanisms and Results. – *Archives Européennes de Sociologie*. 25. 185–213. o.
- Mező F. (1998) Samuel P. Huntington elmélete és a kultúrföldrészek. – *Tér és Társadalom*. 4. 91–105. o.
- Mező F. (1999) Etnicitás és időstruktúrák a volt Jugoszlávia geopolitikai rendszerében. – *Tér és Társadalom*. 1–2. 142–160. o.
- Mező F. (2003) *A politikai földrajz alapjai*. Egyetemi jegyzet. Kossuth Kiadó, Debrecen.
- Ó Tuathail, G. (1996) *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Pessoa, F. (1998) *A kétségek könyve*. Kráter Kiadó, Budapest.
- Roszak, T (1990) *Az információ kultusza*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

- Spengler, O. (1994) *A Nyugat alkonya*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
Zimmermann, M. (1996) Kultur: Culture Einige Aspekte zum „gepflegte deutsch-französischen Kulturaustausch. – *Gegen die Restauration der Geopolitik*. 103–114. o.
Virilio, P. (2002) *Információs bomba*. Kor-Hű, Budapest.
Wittgenstein, L. (1989) *A bizonyosságról*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

SPACE INTERPRETATIONS IN GEOPOLITICS

FERENC MEZŐ

It is a commonplace today to state that we live in an interim period between an old dying and a new nascent world order. Several different theories have tried to outline this transition, and the present study is intended to create an order among them.

Attempts have been made to describe the passing of the „old” and the birth of the „new”, which evoke the disappearance of geopolitics. This branch of science as a method of description is connected to the already disappeared 'ancient' world. The present analysis searches proof to show that geopolitics does not disappear, it is reborn as so many other things. Within the science of geography, there is a clearly defined world, which raises the research problems of the establishment and use of geographical knowledge in different systems and places. This is what we know as 'critical geopolitics'. For new geopolitical thinking, it is important to draw a line between politics (politicians) and geopolitics, and at the same time to clarify the correlation between them. What shall new geopolitics give us? Individual scientific disciplines provide us with data and special partial knowledge only. In interdisciplinary co-operation organization falls on geopolitics. It is essential for us to form a real image of the world, from the point of view of the creator and not that of the user. This study was inspired by this noble intent.